

Nacionālais ziņojums

Par profesionālās izglītības sistēmu un valsts un privātajiem nodarbinātības dienestiem

Latvijā

Saīsināts variants

2004. g. janvāris

SASTĀDĪTĀJS

Helmut Celots (Helmut Zelloth)– Eiropas Izglītības fonda Latvijas, Igaunijas un Polijas referents;

EKSPERTI

Jeržijs Višņevskis (Jerzy Wisniewsky)– Eiropas Izglītības fonda Latvijas un Maltas referents;

Bertils Oskarsons (Bertil Oskarsson)– starptautiskais eksperts, Zviedrija

Baiba Ramiņa – Latvijas Nacionālās observatorijas eksperte, direktore;

Solvita Siliņa – Latvijas Nacionālās observatorijas eksperte

Inta Paeglīte – izglītības finansējuma un tālākās profesionālās izglītības eksperte;

Inese Cvetkova – profesionālās izglītības un sociālā dialoga eksperte;

Ilze Trapenciere – darba tirgus un līdztiesību eksperte

ZIŅOJUMA KOPSAVILKUMS

Nacionālais pārskats par profesionālo izglītību un nodarbinātības dienestiem sniedz ziņas par stāvokli šajās jomās ar mērķi apzināt, kā ir sekmējusies Latvijas valdības un Eiropas Komisijas 2003. gada 6. februārī pieņemtā *Kopējā nodarbinātības politikas izvērtējuma* (KNPI) izvirzīto prioritāšu īstenošana. Pašreizējās ES politikas pamatā ir Lisabonas Eiropas Izglītības ministru sanāksmes secinājumi, piemēram, mūžizglītības iniciatīva, un Eiropas Nodarbinātības stratēģija.

1. Konteksts

a) Ekonomiskā attīstība

- Kopš 1990. gadu vidus Latvijas ekonomika nepārtraukti pieaug. No 1996. līdz 2001. gadam Latvijas iekšzemes kopprodukts (IKP) ir pieaudzis par 39,3%, jeb par vidēji 5,7% gadā. Pieaugums ir īpaši straujš pēdējos gados – par 6,8% 2000. g. un 7,7% 2001. g.. Paredzētais pieaugums 2002. gadā ir 6%.¹
- IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem ir pieaudzis no 5200-1997. g. līdz 7700 - 2001. g. (33% no ES vidējās pirktspējas).²
- Latvijas ilgtermiņa ekonomiskā stratēģija kā galveno valsts ekonomiskās politikas mērķi izvirza attīstīto valstu dzīves standartiem atbilstoša valsts iedzīvotāju labklājības līmeņa sasniegšanu pārskatāmā nākotnē. Tam nolūkam Latvijai nākamo 20-30 gadu laikā nepieciešams sasniegt Eiropas Savienības valstu vidējo iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju.³
- Pievienotās vērtības sadalījums pa nozarēm ir mainījies starp 1996. un 2001. gadu par labu pakalpojumiem un celtniecībai uz rūpniecības un lauksaimniecības rēķina. Tai pašā laikā lauksaimniecībā nodarbināto skaits joprojām ir augsts (15,1% 2001. g.).⁴

1. tabula: Kopējās pievienotās vērtības sadalījuma pa darbības veidiem 1995. un 2001., 2002. gadā (%)

Gads	1995.	2001.	2002.
Lauksaimniecība un mežsaimniecība	9,9	4,9	4,7
Rūpniecība	28,5	18,7	18,6
Celtniecība	5,1	6,1	6,1
Pakalpojumi	56,5	70,3	70,6

Avots: Latvijas statistikas gada grāmata 2002. – Rīga: CSP, 2003., 14. lpp.

¹Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību – Rīga: EM, 2002. decembris, 18. lpp.

² Latvijas makroekonomika skaitļos 2002. – Rīga: CSP, 2002., 118 – 119. lpp.

³ 2001. g. 17. jūlijā Ministru kabineta pieņemtā Latvijas ilgtermiņa ekonomiskā stratēģija

⁴ Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – Rīga: CSP, 2002., 234. lpp.

- Pēc Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) aprēķiniem, ēnu ekonomikas daļa sastāda 16-17% no IKP, un apmēram puse no tās ir saistīta ar neregistrēto nodarbinātību. Vairums no nodarbinātajiem, kuriem nav oficiālu darba attiecību, strādā celtniecībā, tirdzniecībā un dažādos pakalpojumos.⁵
- Darba ņēmēju īpatsvars nodarbināto kopskaitā Latvijā 2002.gadā ir augstāks (86,6%) nekā vidēji ES (84,4%)⁶.
- Pēc ANO Attīstības programmas izstrādātā tautas attīstības indeksa vērtības, Latvija 2003.gadā ierindota 50. vietā pasaulē (no 175 valstīm). Tā ir zemākā vieta starp 10 ES kandidātvalstīm (Igaunija – 41.vietā; Lietuva – 45.vietā).⁷
- Izmantojot Eiropas Padomē 2001.gadā Lākenā (*Laeken*) apstiprinātos monetāros nabadzības rādītājus⁸, jāsecina, ka Latvijā ir relatīvi augsta ienākumu nevienlīdzība un iedzīvotāju nabadzības riska indekss. Džini koeficients, kas raksturo nevienlīdzību ienākumu sadalē, 1999.gadā Latvijā sasniedza 31% (ES15 - 29%), bet 2002.gadā – 34%. Ienākumu attiecība starp augstāko un zemāko kvintili S80/S20 Latvijā 1999.gadā bija 5,1 (ES15 – 4,6), bet 2002.gadā – 5,5. 1999.gadā (arī 2002.gadā) 16% iedzīvotāju bija pakļauti nabadzības riskam (ES15 2000.gadā - 15%).⁹

b) Galvenā attīstība nodarbinātībā un darba tirgū

- Latvijā bezdarbnieki tiek oficiāli reģistrēti kopš 1992. gada. Bezdarba līmenis sasniedza augstāko pakāpi 1998. g., sastādot 9,2% (111,4 tūkst. iedzīvotāju), bet kopš 1999. g. reģistrētais bezdarba līmenis ir pakāpeniski krities, sastādot 7,7% (91,6 tūkst. iedzīvotāju) 2001. gada beigās¹⁰ un 7,6% (89,7 tūkst. iedzīvotāju) vai 8,5% (pielietojot jaunu metodi ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita aprēķināšanai) 2002. gada beigās.¹¹
- Darba spēka apsekojuma (DSA) dati liecina, ka faktiskā bezdarba līmenis valstī ir daudz augstāks par oficiāli reģistrētā bezdarba līmeni. DSA rezultātā aprēķinātais bezdarba līmenis 1996. g. bija 20,7%, 13,1% 2001. g. un 12% 2002. g. beigās. Lai gan arī šim radītājam ir tendence samazināties, tas vēl arvien ir augstāks nekā ES valstu vidējais (7,7% 2002.gadā).
- Ļoti atšķiras reģistrētā bezdarba līmenis pa novadiem. Tas ir ļoti augsts Latvijas austrumos, Latgalē, tai skaitā 26,6% Rēzeknes rajonā, 24,4% Ludzas rajonā, un

⁵Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību – Rīga: EM, 2002. decembris, 66. lpp.

⁶Eurostat, Statistics in Focus 3, 16, 2003.

⁷Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību – Rīga: EM, 2003.gada decembris.

⁸*Datu avots nabadzības rādītājiem ir CSP aprēķini un Eurostat publikācija "Statistics in Focus, theme 3-8/2003" un "Draft of Statistics in Focus, theme3 - 03/2003"*

⁹Kopējais iekļaušanas memorands – Latvija – Latvija, Eiropas Komisija, 2003.

¹⁰Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga, CSP, 2003.

¹¹CSP mājas lapa - <http://www.csb.lv>

24,9% Balvu rajonā. Tai pašā laikā, Rīgā reģistrētā bezdarba līmenis ir tikai 4,8% 2003. gada 1. aprīlī.¹²

- Jauniešu bezdarba līmenis joprojām ir augsts (21% 2000.gadā, 23% - 2001., 25% 2002.) un tas ir augstāks nekā ES (stabilī 15% kopš 2000.gada), bet zemāks nekā vidēji ES kandidātvalstīs (29% - 31%) šajā laikā periodā.¹³ Saskaņā ar DSA datiem, darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvi iedzīvotāju kopskaitā vecumā no 15 – 24 gadiem 1996.gadā bija 31.9%, 2001.gadā 22.2%¹⁴, 2002.gadā 20.9%.¹⁵
- Latviešu īpatsvars reģistrēto bezdarbnieku vidū ir pieaudzis, bet nelatviešu īpatsvars ir samazinājies kopš 1995. gada. Tomēr krievu īpatsvars reģistrēto bezdarbnieku vidū (35%) ir daudz augstāks nekā to īpatsvars iedzīvotāju vidū (29%).

2. tabula: Reģistrēto bezdarbnieku sadalījums pēc tautības

Gads	Tūkstoši iedzīvotāju		Procentuālais sadalījums	
	1995	2002	1995	2002
Kopā	83,2	89,7	100	100
Latvieši	39,3	45,6	47,3	50,8
Krievi	32,2	31,8	38,6	35,4
Citi	11,7	12,3	14,1	13,8

Avots: Latvijas Statistikas gada grāmata 2002. – Rīga: CSP, 2002., 63. lpp.

- Saskaņā ar DSA datiem darba meklētāju skaits starp nelatviešiem (17% 2001.gadā un 15% 2002.gadā) ir tradicionāli augstāks nekā starp latviešiem (aptuveni 10% 2001. un 2002.gadā). Šīs atšķirības pakāpeniski samazinās.¹⁶
- DSA uzrāda, ka bezdarba līmenis starp vīriešiem ir augstāks nekā starp sievietēm (respektīvi, 14,4% un 11,7% 2001.), bet sievietes sastāda vairāk nekā pusi no visiem reģistrētajiem bezdarbniekiem (57,4% - 2001.) Sievietes biežāk izmanto NVD pakalpojumus, piemēram 2001. g. 33,4% no sievietēm bezdarbniecēm bija reģistrējušās NVD, bet tikai 24,9% no vīriešiem bezdarbniekiem to bija darījuši.¹⁷
- Nodarbinātības līmenis ir pieaudzis no 59% 2001.gadā līdz 60% 2002.gadā, tomēr tas vēl par 10% atpaliek no Lisabonā nospraustā mērķa. No otras puses nodarbinātības līmenis sievietēm (57%) ir pat augstāks nekā vidēji ES (56%). Nodarbinātības līmenis vīriešiem (64%) gan daudz atpaliek no ES vidējā (73%) līmeņa.

¹² CSP mājas lapa - <http://www.csb.lv>

¹³ Employment in Europe 2003; Statistical Yearbook on Candidate and SE European Countries 2001.

¹⁴ Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 1996.- 2001.gadā – Rīga, CSP, 2003.

¹⁵ Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2002.gadā – Rīga, CSP, 2003.

¹⁶ Attīstības plāns 2004. 2006.g.– Finanšu ministrija, 2003.g.decembris

¹⁷ Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – Rīga: CSP, 2002, 61., 62. lpp.

3. tabula: Latvijas nodarbinātības rādītāji un vēlamie līmeņi

	Latvija 2002.g	ES KV 2002.	ES-15 2002.	ES vēlamais līmenis	
Nodarbinātības līmenis (15 – 64 g.v.) %	60,4	55,9	64,3	70	Lisabonā noteiktais mērķis 2010. gadam
Sieviešu nodarbinātības līmenis %	56,8	50,2	55,6	60	Lisabonā noteiktais mērķis 2010. gadam
Sieviešu bezdarba līmenis %	11,8	15,6	8,7	3,8	Vidējais 3 labākajām valstīm (LU, IRL, NL)
Ilgtermiņa bezdarbnieki (% no darbaspēka)	5,8	8,1	3,0	0,8	Vidējais 3 labākajām valstīm (LU, NL, AT)
Nodarbinātības līmenis (55-64 g.v.) %	41,7	30,5	40,1	50	Stokholmā noteiktais mērķis 2010. gadam
jauniešu bezdarba līmenis (15 – 24 g.v.) %	24,6	31,9	15,1	5,6	Vidējais 3 labākajām valstīm (LU, NL, IRL)

AVOTS: European Commission, *Employment in Europe*, 2003; ACC: Cyprus, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Slovenia, Slovak Republic

- 2001. gadā absolūtais vairākums tautsaimniecībā strādājošo tika nodarbināti pakalpojumu sektorā (59,4%), kamēr rūpniecībā un celtniecībā kopā strādāja 25,4% un lauksaimniecībā un zivsaimniecībā 15,1% - nodarbināto. Salīdzinot ar 1996. g., gada vidējais nodarbināto skaits ir visstraujāk krities rūpniecībā (par 14,9%), veselības un sociālās aprūpes sektorā (13,7%) un lauksaimniecībā (10,1%), bet pieaudzis vairum- un mazumtirdzniecībā (par 37,2%), celtniecībā (32,9%) un nekustāmo īpašumu apsaimniekošanā, nomāšanā un biznesa pakalpojumos (29,5%).¹⁸
- 2002. g. otrajā ceturksnī, starp augstāko izglītību ieguvušajiem (ISCED 5. līmenis) bezdarba līmenis bija 7%, salīdzinājumā ar 14% starp tiem ar pabeigtu vispārējo vidējo izglītību (ISCED 3A), 13% starp tiem ar profesionālo vai vidējo profesionālo izglītību (ISCED 3B + ISCED 4) un 22% starp tiem, kas beiguši tikai pamatizglītību (ISCED 2)¹⁹.
- 2000. g. maijā DSA ietvaros dalībniekiem, kuri bija beiguši profesionālās izglītības iestādes 1990. – 1999.gadā, tika uzdoti papildus jautājumi par iegūto izglītību. No visiem atbilstošā laika posma skolu beidzējiem 2000. g. maijā 28% bija bez darba, 42% strādāja nozarē, kas neatbilda iegūtajai izglītībai, un tikai 30% strādāja iegūtajā profesijā.²⁰

¹⁸ Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga: CSP, 2003, 41. lpp.

¹⁹ ekspertu aprēķini, izmantojot „Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 2002. pirmajā pusē” – Rīga: CSP, 2002.

²⁰ 2001.g. pārskats Eiropas Izglītības fondam: Profesionālās izglītības modernizācija Latvijā – Rīga: Latvijas Nacionālā observatorija, 2002., 29. lpp.

c) Demogrāfiskā attīstība

- Laika posmā no 1990. – 2001. dzimstības un mirstības, kā arī migrācijas rezultātā iedzīvotāju skaits kritās par 321 tūkstošiem. 2002. g. sākumā tas bija samazinājies par 12%, salīdzinājumā ar iepriekšējās tautas skaitīšanas (1989. g) datiem.. 2002. g. sākumā iedzīvotāju skaits bija 2,346 miljoni.²¹
- To iedzīvotāju daļa, kas vēl nav sasnieguši darbspējas vecumu, samazinās no gada uz gadu (1995. – 20,9% un 2002. – 16,6%). 2002. g. sākumā bērnu (0-14 g.v.) skaits uz 1000 darbspējīgo iedzīvotāju bija 1,4 reizes mazāks nekā pensijas vecuma iedzīvotāju skaits.²² Skolas vecuma iedzīvotāju īpatsvars samazināties vēl vismaz līdz 2015.gadam.²³

4.tabula: Skolas vecuma iedzīvotāju (0-14gadi) īpatsvara izmaiņas (1990-2015);

Valsts	BG	CZ	EE	HUN	<u>LV</u>	LT	PL	RO	SK	SLO
Izmaiņas %	-49	-43	-47	-38	-51	-35	-35	-42	-39	-36

- Darbspējīgo iedzīvotāju īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā ir pieaudzis tikai pateicoties pensijas vecuma paaugstināšanai (1995. – 56,4% un 2002. – 60,8%).
- Demogrāfiskās prognozes liecina, ka darbspējīgo iedzīvotāju skaits būs stabili nemainīgs līdz 2010 gadam, jo šai laikā darba tirgū ienāks astoņdesmitajos gados dzimušie (tad bija salīdzinoši augsts dzimstības līmenis). Ekonomiski aktīvi iedzīvotāju skaita samazināšanās ir gaidāma laikā no 2010. līdz 2020.gadam, šai laikā sagaidāma arī iedzīvotāju sastāva novecošanās.

2. Mūžizglītības pamati

- Mūžizglītības idejas Latvijā tiek pamazām attīstītas. Mūžizglītības (MI) jēdziens Latvijā ir kļuvis ļoti populārs. Eiropas Komisijas Mūžizglītības memoranda iedvesmotas daudzas diskusijas un konferences ir rīkotas par šo tēmu, bet MI stratēģijas (principu) ieviešana joprojām ir neviendabīga un nenotiek saskaņoti. Lai gan Izglītības attīstības koncepcija 2002.-2005. pamatojas uz Mūžizglītības memorandā iekļautajiem principiem un mērķiem, nav skaidrs, kura iestāde atbild par mūžizglītības principu iedzīvināšanu. Termins “mūžizglītība” netiek lietots likumdošanā un nav arī īpašas mūžizglītības stratēģijas. Tomēr grozījumi Profesionālās izglītības likumā, kas stājas spēkā 05.07.2001. un paplašina formālās un neformālās izglītības programmas un Izglītības attīstības koncepcija veido pamatu mūžizglītības stratēģijas izveidei.

²¹ Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga, CSP, 2003.

²² Latvijas demogrāfijas gada grāmata 2002. – Rīga: CSP, 2002.

²³ World Bank labour market study on Latvia, 2003

a) Līdzdalība izglītībā un sasniegtais izglītības līmenis

- Jaunais Izglītības likums tika pieņemts 1998. g. 29. oktobrī.²⁴ Likums nosaka, ka obligāta ir piecgadīgo un sešgadīgo bērnu sagatavošana pamatizglītības apguvei (kopš 2002. g. 1. septembra) un pamatizglītības iegūšana vai pamatizglītības iegūšana līdz 18 g. vecuma sasniegšanai.
- Obligātā skolas vecuma pēdējo gadu un nedaudz vecāku iedzīvotāju līdzdalības līmenis izglītībā ir apmēram tāds pats kā vidēji ES valstīs (17 gadu vecumā – Latvijā 89%, ES- 84%; 18 gadu vecumā – Latvijā 73%, ES – 75%; 19 gadu vecumā – Latvijā 58%, ES – 59%; 20 gadu vecumā Latvijā 45%, ES – 49%) 2000./01. mācību gadā.²⁵

5.tabula: Jauniešu līdzdalības līmenis izglītībā %, (2001/01).

Valsts	15 gadu vecumā	16 gadu vecumā	17 gadu vecumā	18 gadu vecumā	19 gadu vecumā	20 gadu vecumā
ES-15	98	92	84	75	59	49
Portugāle	94	81	74	66	56	47
Īrija	100	93	81	79	51	44
Lietuva	100	98	96	85	66	55
Igaunija	98	97	90	74	66	55
Latvija	97	95	89	73	58	45

- Vispārējā vidējā izglītība ir daudz populārāka nekā profesionālā vidējā izglītība. Pēc pamatskolas beigšanas, 63% audzēkņu turpina mācības vispārējās vidējās izglītības iestādēs un tikai 35% profesionālās izglītības iestādēs.²⁶
- Augstskolu studentu skaits pieaug no gada uz gadu. 2002./2003. mācību gadā kopīgais studentu skaits bija 118845, (45953 – 1990.) jeb 496 studenti uz 10 tūkstoš iedzīvotājiem – viens no augstākajiem rādītājiem pasaulē. Juridisko personu dibināto augstskolu studentu skaits ir pieaudzis par 17%, valsts – par 3% pēdējā gada laikā.²⁷
- Iedzīvotāju izglītības līmenis (to, kam ir vismaz vidējā izglītībā) Latvijā ir augstāks (83%) nekā ES (65%) un ES kandidātvalstīs (81%). Salīdzinoši lielai daļai iedzīvotāju vecumā 25 – 64 gadi ir augstākā izglītība (Latvijā 20%, ES- 22%, ES kandidātvalstīs – 15%)²⁸

²⁴ Izglītības likums – Saeimā pieņemts 29.10.1998., grozīts 05.08.1999., 11.11.1999., 11.05.2000., 10.05.2001., 05.07.2001.; 20.09.2001.

²⁵ Eurostat's New Cronos Database; Employment in Europe 2002.

²⁶ Izglītības iestādes Latvijā 2001./2002. mācību gada sākumā – Rīga, CSP, 2002., 16. lpp.

²⁷ IZM dati no mājas lapas: <http://www.izm.gov.lv>

²⁸ Eurostat, *Statistics in Focus*, Theme 3, numbers 15 and 16/2003, LFS Principal Results 2002

6.tabula: Iedzīvotāju vecumā no 25-64 gadiem izglītības līmenis % (2002).

<i>Izglītības līmenis</i>	Latvija	ES-15	ES kandidātvalstis-10	OECD valstis
Zems	17	35	19	37
Vidējs	63	43	66	40
Augsts	20	22	15	23
Vismaz ar vidējo izglītību	83	65	81	63

Piezīmes:

Zems izglītības līmenis – pamatzglītība un zemāka.

Vidējs izglītības līmenis- vidējā izglītība.

Augsts izglītības līmenis- augstākā izglītība.

- Tomēr citi izglītību raksturojoši rādītāji liecina, ka Latvijā vēl ir daudz problēmu salīdzinot ar citām ES valstīm. Ja izvērtē rādītājus jomās, kurās Eiropadome 2003.gadā izvirzīja sasniedzamos mērķus līdz 2010.gadam, Latvijā tie ir zemāki nekā vidēji ES valstīs un vairumā kandidātvalstu.²⁹

7.tabula: Eiropā sasniedzamie mērķi

	Mērķis 2010.gadam	Latvija	Kandidātvalstis	ES	ES + kandidātvalstis
Vidējo izglītību ieguvušie (2002)	<i>vismaz 85,0</i>	71,2	90,1	75,4	78,7
Priekšlaicīgi skolu pametušie (2002)	<i>Zemāk par 10,0</i>	19,5	8,4	18,8	16,4
Pamatprasmes (2000)	13,7	30,1		17,2	
Matemātikas un tehnoloģiju nozares absolventi (2001) ³⁰	<i>(Pieaugums par 15,0)</i>	16,3		25,7	
Dalība mūžizglītībā (2002)	<i>vismaz 12,5</i>	8,2	5,0	8,5	7,9

- ES mērķa sasniegšana, lai 2010.gadā vidēju izglītību būtu ieguvuši 85% no 22 gadus veciem iedzīvotājiem, var izrādīties diezgan nopietna problēma Latvijai, jo pašreiz tikai 71,2% ir vidējā izglītība un tas ir zemākais rādītājs starp kandidātvalstīm un zemāks arī par ES vidējo (75,4%).
- Priekšlaicīgi izglītības sistēmu pametušo līmenis Latvijā ir 19,5% un tas ir pat augstāks nekā neiepriecinošais ES vidējais rādītājs (18,8%). Kandidātvalstīs apmēram 8,4% no iedzīvotājiem vecumā no 18 – 24 gadiem pamet izglītības

²⁹ Communication from the Commission, *Education and Training 2010*, 2003

³⁰ Own calculations of the averages – Data available from 12 ACC and 11 EU Member States. According to Eurostat, data on graduates, including by gender, presently suffer from a lack of comparability, linked to the double counting of graduates in some countries. They will have to be improved.

sistēmu iegūstot tikai pamatzglītību. ES nospraustā līmeņa (10%) sasniegšana prasīs nopietnus ieguldījumus.

- Lai arī arvien vairāk jaunu cilvēku iegūst augstāko izglītību, jauna negatīva tendence ir novērota Latvijā – krasi palielinājies bērnu skaits, kas neapmeklē skolu. Saskaņā ar vietējo pašvaldību datiem, 1,8 tūkstoši bērnu obligātās izglītības vecumā neapmeklē skolu un nav pabeiguši pamatzglītību 2001. g. septembrī.³¹
- Atskaitīto audzēkņu skaits ir īpaši augsts profesionālās izglītības iestādēs. Laika posmā no 2000. g. 1. septembra līdz 2001. g. 1. septembrim 14% audzēkņu tika atskaitīti no profesionālās izglītības iestādēm. Puse no atskaitītajiem bija pirmā kursa audzēkņi. Galvenais atskaitīšanas iemesls parasti ir nesekmība, kam par iemeslu ir ļoti vājas pamatzināšanas, iestājoties profesionālās izglītības iestādē.³²
- Latvijā ir ļoti zems studējošo skaits matemātikas, dabaszinātņu un tehnoloģiju programmās augstākās izglītības līmenī (16,3% no visiem studējošiem). Vairumā kandidātvalstu tas ir starp 20 un 30%, izņemot Maltu, kur ir 11%. Tikai 8% no šajās programmās studējošiem ir sievietes.
- Latvijā ir samērā augsts mūžizglītībā iesaistīto līmenis. 2002.gadā 8,2% no 25-64 gadus veciem iedzīvotājiem piedalījās kādās izglītības vai apmācības programmās, salīdzinoši 5% vidēji pārējās 9 kandidātvalstīs (Igaunijā 5%, Lietuvā 3%). Tomēr tas ir zem ES vidējā līmeņa 2002.gadā (8,5%)³³ un arī zem ES 2010.gada mērķa – 12,5%. Latvijā sievietes (10,9%) divreiz vairāk nekā vīrieši (5,2%) papildu izglītojas.
- Saskaņā ar Darbinieku profesionālās apmācības apsekojumu, ko CSP veica 1999.gadā, 53% no Latvijas uzņēmumiem nodrošina darbiniekiem kvalifikācijas celšanas iespējas. No kandidātvalstīm tikai Čehija (69%) un Igaunija (63%) uzrādīja labākus rezultātus. Vairumā ES valstu apmēram 70% uzņēmumu nodrošina saviem darbiniekiem profesionālo apmācību (Ziemeļvalstīs – 89%).
- Tikai 12,4% no kopējā darbinieku skaita piedalījās darbinieku profesionālajā apmācībā 1999. g.³⁴ ES valstīs vidēji 40%. Vidējais apmācības ilgums Latvijā ir 34 stundas un tas atbilst vidējam rādītājam ES valstīs. Vidējais apmācības ilgums uz vienu darbinieku (no visu darbinieku skaita) ir tikai 4 stundas, bet ES vidējais ir 13 stundas vienam darbiniekam.
- Bezdarbnieku apmācībā iesaistīto cilvēku skaits ir samazinājies no 10 200 jeb 11% no bezdarbnieku kopskaita 2001.gadā līdz 4 800 jeb 5% 2002.gadā sakarā ar samazināto finansējumu. 2002. g. aptuveni 14% no reģistrētajiem bezdarbniekiem

³¹ Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga: CSP, 2003, 33. lpp.

³² Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga: CSP, 2003., 34., 35. lpp.

³³ Zemākais līmenis ES ir Grieķijā (1%), Francijā (3%), Portugālē (3%), augstākais Lielbritānijā (22%) un Somijā (19%).

³⁴ Darbinieku profesionālā apmācība Latvijā 1999.gadā – Rīga: CSP, 2002.

vēlējās piedalīties profesionālosursos, bet tikai vienai trešdaļai no gribētājiem bija šāda iespēja³⁵

8. tabula: Aktīvajos nodarbinātības pasākumos iesaistītie bezdarbnieki (1998. – 2002.).

Gads	Mācīties nosūtītie bezdarbnieki	Pagaidu algotajā sabiedriskajā darbā iesaistītie bezdarbnieki	Konkurētspējas uzlabošanas pasākumos iesaistītie bezdarbnieki
1998.	16602	12358	7710
1999.	9704	11404	15835
2000.	10267	9993	17940
2001.	10269	15218	24667
2002.	4830	16809	29437

Avots: LM Darba departaments

b) Finanšu resursi

- Izglītībai veltītie izdevumi pieaug no gada uz gadu un sastāda samērā augstu IKP procentu, bet faktiskās summas tomēr ir nepietiekošas. Eiropas Savienībā kādi 11,2% no budžeta līdzekļiem tiek veltīti izglītībai (1999.), un budžeta izdevumi izglītībai sastāda 5% no IKP (1999.)³⁶.

9. tabula: Valsts budžeta izdevumi izglītībai, %.

	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.
No kopējā	14,6	14,6	15,7	15,1	16,9	18,3
No IKP	5,7	5,6	6,9	6,7	6,8	6,9

Avots: Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību - EM, Rīga, 2002. jūnijs.

- Latvijā izdevumi zinātnei veidoja apmēram 0,5% no IKP 2001.gadā un tas ir ļoti maz, salīdzinot ar ES valstīm un Lisabonā nosprausto mērķi – sasniegt 3% no IKP līdz 2010.gadam.
- Izdevumi uz izglītojamo (rēķinot PPS vienībās Eiro) 1999.gadā Latvijā bija ļoti zemi. Vidējā izglītībā izdevumi uz vienu izglītojamo Latvijā bija 1600, ES – 5900, augstākajā izglītībā – Latvijā -1900, ES – 8800.³⁷
- Budžeta izdevumi profesionālajai izglītībai (izņemot augstāko) 1999. un 2000.gadā bija apmēram 0,7% no IKP, un tas nav pietiekami, lai veicinātu attīstību. Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, finansējums 2001.gadā ir pieaudzis tikai skolotāju algu palielinājuma dēļ. 2001.gadā 97% no izdevumiem bija paredzēti uzturēšanas izdevumiem un tikai 3% - kapitālieguldījumiem.

³⁵ NVA dati

³⁶ Pamatinformācija par izglītību Eiropā, 2002.; *Eurydice*, 2002.

³⁷ Eurostat, *Key Data on Education in Europe*, Luxembourg, 2002.

- Kopējo profesionālās izglītības iestāžu budžetu (30,2 miljoni LVL) 2000.gadā veidoja 85% (25,6 miljoni LVL) dotācija no vispārējiem ieņēmumiem un 15% (25,6 miljoni LVL) pašu ieņēmumi (profesionālās izglītība iestāžu maksas pakalpojumi).
- 2000. g. vidējie izdevumi uz vienu audzēkni vispārējā izglītībā bija 322 LVL, un profesionālā izglītībā – 663 LVL uz vienu audzēkni gadā.³⁸ Pastāv ļoti lielas atšķirības finansējumā uz vienu audzēkni atkarībā no tā, kuras ministrijas pakļautībā skola atrodas. Izdevumi vidēji uz vienu audzēkni IZM pakļautības skolās bija 599LVL, bet Kultūras ministrijas – 1540 LVL.
- Studiju kreditēšana augstākajā izglītībā ir strauji pieaugusi pēdējos gados. Piešķirto studiju kredītu skaits ir strauji pieaudzis, 2590 – 1997.gadā, 11 600 – 1999.gadā, 30 280 – 2001.gadā, tomēr vidējais studiju kredīta apjoms ir palicis nemainīgs 450 LVL gan 1999., gan 2001.gadā.
- Valsts līmenī nav noteikti kādi speciāli mērķi, kas būtu jāsasniedz attiecībā uz izglītības finansējumu. Izglītības attīstības koncepcija paredz palielināt izglītības izmaksu efektivitāti katrā izglītības pakāpē un nosaka, ka papildu finansējums (apmēram 13 miljoni LVL 2003.gadā un 17 miljoni LVL 2004. un 2005.gadā) ir nepieciešams, lai būtu iespējams sasniegt koncepcijā izvirzītos mērķus. Lielāka daļa finansējuma ir paredzēta augstākās izglītības attīstībai.
- Profesionālās izglītības attīstības programma 2003.-2005.gadam paredz, ka papildu nepieciešami 7,7 miljoni LVL 2004. un 2005.gadā, lai uzlabotu profesionālās izglītības pieejamību un kvalitāti.
- Lai arī izdevumi izglītībai veido diezgan ievērojamu daļu no IKP, izdevumi tālākai profesionālai izglītībai un bezdarbnieku apmācībai joprojām saglabājas zemi. Nav precīzu datu par kopējo ieguldījumu tālākā izglītībā Latvijā. Saskaņā ar CSP pieejamajiem datiem, gadskārtējie valsts budžeta izdevumi, kas veltīti pieaugušo izglītības iestādēm, ir samazinājušies. Ir dažādi pieaugušo izglītības finansējuma avoti: dalībnieku iemaksas, darba devēja ieguldījums, nevalstisko organizāciju ieguldījums, vietējo pašvaldību maksājumi un valsts budžeta daļa. Jāatzīmē, ka dalībnieku iemaksas veido tik pat lielu summu, cik uzņēmumu maksa par darbinieku mācībām.

---

³⁸ Latvijas izglītības finansējums – Rīga: Ekonomikas institūts, 2001.

10. tabula: Pieaugušo izglītības iestāžu finansējums (tai skaitā bezdarbnieku izglītībai un pārkvalifikācijai un ierēdņu mācībām) (tūkst. LVL).

	1999./2000.	2000./2001.
Kopīgais gada finansējums	11568,9	10629,4
Tai skaitā:		
No valsts budžeta	5545,2	4763,7
No pašvaldību budžeta	393,5	415,9
Dalībnieku iemaksas	2633,3	2659,4
Uzņēmumu un organizāciju maksa par darbinieku mācībām	2836,9	2581,8
Citi avoti	160,0	208,6

Avots: CSP dati

- Pēc Eurostat datiem kopējās darbinieku profesionālās apmācības kursu izmaksas sastādīja 1,1% no kopējām darbaspēka izmaksām visos uzņēmumos Latvijā, tas ir daudz mazāk nekā ES valstīs (no 1,2% Portugālē līdz 3% Dānijā) un mazāk nekā Čehijā 1,9% un Igaunijā – 1,8%, bet vairāk nekā Lietuvā – 0,8%, un atbilst aptuveni kandidātvalstu vidējam rādītājam 1,2%³⁹.
- Vidējās izmaksas uz vienu dalībnieku Latvijā ir salīdzinoši augstas (324 EUR), no 10 kandidātvalstīm augstākas ir tikai Ungārijā (505 EUR), Igaunijā (428 EUR) un Slovēnijā (333 EUR).
- Aktīviem nodarbinātības pasākumiem atvēlēta finansējuma līmenis ir zems. 2000.gadā tas bija 0,25% no IKP, 2001.gadā – 0,22% un 0,16% - 2002.gadā. Aktīvie nodarbinātības pasākumi tiek finansēti no valsts pamatbudžeta (darba tirgus administrēšana (0,12% no IKP)- Nodarbinātības valsts dienesta (NVD) uzturēšana, darba aizsardzības un darba likumdošanas aktu piemērošanas valsts kontrole, kā arī pagaidu algoti sabiedriskie darbi tiek finansēti no šīs valsts pamatbudžeta līnijas) un speciālā nodarbinātības budžeta (0,04% no IKP 2002.gadā tika veltīti bezdarbnieku apmācībai, profesionālajai orientācijai un konkurētspējas paaugstināšanai, bet 0,4% no IKP – bezdarbnieku pabalstiem).⁴⁰

³⁹ 1999.gada Eurostat otrajā darbinieku profesionālās izglītības apsekojumā piedalījās arī deviņas kandidātvalstis. Latvijā 1999. g. tiešie izdevumi darbinieku profesionālās apmācības organizācijai bija 16,9 miljoni LVL jeb 86 LVL uz vienu darbinieku tajos uzņēmumos, kas piedāvāja mācības. Darbaspēka izmaksas darbinieku profesionālās apmācības kursu dalībniekiem (netiešās izmaksas) šo kursu apmeklēšanas laikā bija 8,1 miljoni LVL. Tātad kopējās darbinieku profesionālās apmācības kursu izmaksas sastādīja 2,5 miljoni LVL jeb 1,1% no kopējām darbaspēka izmaksām visos uzņēmumos

⁴⁰ Sociālās apdrošināšanas speciālā budžets veidojas no noteiktajiem maksājumiem valsts obligātajā sociālajā apdrošināšanā. 1999. g. 25. novembrī tika pieņemts jauns likums "Par apdrošināšanu bezdarba gadījumiem". Šis likums atvieto iepriekšējo un nosaka, ka bezdarba apdrošināšanas pakalpojumus finansē no Valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta. Likums nosaka, ka no 2002. g. 1. janvāra sociālās apdrošināšanas budžeta līdzekļi tiek izmantoti aktīvās nodarbinātības pasākumu finansēšanai, bet ne vairāk kā 10% apmērā no gada kopējā budžeta

3. Sākotnējā profesionālā izglītība

Profesionālās izglītības reformēšanas process sākās deviņdesmito gadu vidū nevis tūlīt pēc neatkarības atgūšanas. Latvijā bija jau profesionālās izglītības tradīcijas pirmās republikas laikā (1918. – 1940.) un arī padomju laikos (augstākās izglītības līmenī tad pastāvēja tikai viena veida profesionālās izglītības programmas). Profesionālās izglītības sistēmai bija jāpielāgojas tirgus ekonomikai, jātiek galā ar viedokli par padomju profesionālās izglītības sistēmu un tās kvalitāti, kā arī ar to, ka strauji samazinājās profesionālās izglītības iestāžu audzēkņu skaits, jo daudz populārāka kļuva vidējā vispārējā izglītība un augstākā izglītība.

Lai arī bija grūtības, Latvija ir veikusi nopietnu profesionālās izglītības sistēmas reformu, ko stimulēja arī vēlme iestāties ES un ārvalstu palīdzība (PHARE palīdzība aptuveni 7 MEUR apjomā tika saņemta PI sistēmas attīstībai, bija arī divpusējās sadarbības projekti). Reformas galvenie mērķi ir uzlabot izglītības pieejamību un kvalitāti, un šobrīd galvenais ir, lai mērķu sasniegšanai tiku izmantotas atbilstošas metodes.

a) Politika un normatīvā bāze

Latvijas profesionālās izglītības attīstībā pēc 1990.gada iezīmējas trīs posmi:

1.posms (1995. – 1998). Tad tika definēti profesionālās izglītības attīstības galvenie mērķi, ko noteica Izglītības attīstības stratēģiskā programma (1998. – 2003.). Šai laikā īpaša nozīme bija Phare programmas ietvaros realizētajiem projektiem.

2.posms. (1999.- 2001.). 1999. g. pieņemtais Profesionālās izglītības likums veidoja juridisko bāzi profesionālajai izglītībai. Galvenie likuma uzdevumi ir noteikt profesionālās izglītības veidus, iegūstamo kvalifikāciju līmeņus un prasības kvalifikāciju iegūšanai, noteikt PI iesaistīto struktūru atbildību un nodrošināt valsts PI politikas īstenošanu. Phare programmas projekti palīdzēja tā ieviešanā.

3.posms (2002. – 2005) reformas turpinās saistībā ar gaidāmo iestāšanos ES. Tiek pieņemta Izglītības attīstības koncepcija 2002. – 2005.gadam un jau ar daudz konkrētākiem uzdevumiem Profesionālās izglītības sistēmas attīstības programma 2003.-2005.gadam.

- Ir pieņemti vairāki stratēģiski dokumenti, kas nosaka, ka nepieciešams attīstīt mūžizglītību un cilvēkresursus, tai skaitā uzlabot profesionālo izglītību, piemēram, ikgadējie nacionālie nodarbinātības plāni, Kopējais nodarbinātības politikas izvērtējums, Attīstības plāns.
- 2000.gadā Baltijas valstis noslēdza līgumu par kopēju izglītības telpu. Sadarbība augstākās izglītības jomā ir daudz lielāka nekā vidējās profesionālās izglītības jomā.

- Kopš 2003.gada Latvija piedalās Eiropas Kopenhāgenas procesā par sadarbības veicināšanu profesionālajā izglītībā. Lai gan Latvijas pārstāvji piedalās attiecīgajās Eiropas Komisijas darba grupās, nacionālajā līmenī varētu vēlēties, lai Kopenhāgenā noteiktajām prioritātēm tiktu pievērsta lielāka uzmanība, tomēr jāatzīst arī, ka Profesionālās izglītības un tālākizglītības departamenta resursi ir ierobežoti.

11.tabula – Kopenhāgenas process par sadarbības veicināšanu profesionālajā izglītībā

Kopenhāgenas procesa prioritātes	Latvijas sasniegumi
Kvalifikāciju caurspīdīgums	Sagatavošanās darbi ir sākti. Likumdošanas un politiskā bāze neformālās un dzīves laikā iegūtās izglītības novērtēšanai nav izveidota.
Profesionālās izglītības kvalitāte	Kvalitāte Latvijā tiek izvirzīta kā prioritāte visos izglītības līmeņos saskaņā ar Izglītības attīstības koncepciju 2003.-2005.gadam Kvalitātes novērtēšanas sistēma ir izstrādāta un ieviesta (standarti, licencēšana, akreditēšana, centralizētie eksāmeni), profesiju standartus tiek plānots izstrādāt līdz 2006.gadam
Profesionālā orientācija	Ir noskaidrots, ka šai jomā nepieciešami uzlabojumi Tiek plānots uzlabot to skolās, kā arī ministriju sadarbības līmenī
Skolotāju sagatavošana	Skolotāju sagatavošanas reforma notiek Pašlaik tā balstās uz prasību visiem skolotājiem iegūt pedagoģisko izglītību.

b) Resursi

- Pēc Eurydice datiem Latvijā vidējās izglītības skolotāju minimālā un maksimālā darba samaksa rēķinot uz vienu iedzīvotāju no IKP (2000/2001) ir viszemākā (30% un 48%) no visām ES valstīm un kandidātvalstīm (Igaunijā 79% un 85%, Lietuvā 55% un 113%).⁴¹
- Vidējā darba alga izglītības sektorā (153 LVL) 2001.gadā bija zemāka par vidējo darba algu valstī (vidējā bruto mēnešalga 2001. g. bija 159 LVL), 2002.gadā vidējā darba alga izglītības sektorā bija tikpat liela, cik vidēji valstī (173 LVL), bet zemāka nekā vidēji sabiedriskā sektorā (200LVL), tas neveicina jaunu skolotāju darbā stāšanos skolās.

⁴¹ ⁴¹ Eurydice, *Key Data on Education in Europe*, 2002

- Ir izstrādāts mehānisms skolotāju algu palielināšanai. Kopš 2003. g. 1. septembra zemākā mēnešalga (pilnai slodzei) skolotājiem ar darba stāžu virs 10 gadiem ir 145 LVL (97 LVL – 2000.g.) un 135 LVL skolotājiem bez darba pieredzes.
- Vienā pilnā slodzē ietilpst 840 mācību stundas gadā jeb vidēji 21 stundu nedēļā. Tomēr praksē skolotāju noslogojums ir daudz lielāks (vidēji 1,2 līdz 1,3 slodzes), kas, protams, negatīvi ietekmē kvalitāti. Profesionālās izglītības skolotāji kļūst arvien vecāki, apmēram 35% skolotāji ir vecāki par 50 gadiem. Augstākajā izglītībā situācija ir vēl dramatiskāka, vidējais augstskolu profesoru vecums ir 55 gadi.
- Pieaug to profesionālās izglītības skolotāju skaits, kam ir augstākā izglītība (81% 2002./03.m.g.), piemēram, 74% 1998./99.m.g. Kopumā 67% profesionālās izglītības skolotāju ir jebkāda veida pedagoģiskā izglītība, bet 49% ir augstākā pedagoģiskā izglītība.
- Vidēji skolotāju skaita attiecība pret audzēkņu skaitu profesionālās izglītības iestādēs bija 1:9 2000./2001. mācību gadā (Igaunijā 1:12, Polijā 1:17). Šī attiecība atšķiras atkarībā no izglītības programmas. Vidēji katrā skolā 2002.gadā bija 375 audzēkņi (405 – 2000.g.; 378 – 2001.g.) un tas ir salīdzinoši maz. Profesionālās izglītības iestādēs ir aptuveni 23m² platības uz vienu audzēkni, un tas ir pietiekami.
- Profesionālās izglītības iestāžu infrastruktūra ir viena no sistēmas pamatproblēmām, jo daudzas darbnīcas un iekārtas ir novecojušas. Trūkst mērķtiecīgu investīciju skolu telpu efektīvai izmantošanai. Tikai 4 profesionālās izglītības tika renovētas, izmantojot Pasaules Bankas kredītu.⁴²
- Latvijas izglītības sistēmas datorizāciju uzsāka Latvijas izglītības informatizācijas sistēmas projekts (LIIS) 1998. gadā. Šis projekts pirmkārt un galvenokārt bija paredzēts vispārējās izglītības iestādēm. Līdz 2002. gadam datoru klases bija pieejamas 81% vispārējās izglītības iestādēs. Datoru klases bija pieejamas visās vidusskolās, 80% pamatskolu, 81% vakarskolu un 62% speciālo skolu.
- Latvijā ir salīdzinoši vāji attīstīta informācijas tehnoloģiju struktūra un interneta lietojums skolās. 2001./2002. mācību gadā Interneta pieslēgums bija nodrošināts 67% vispārējās izglītības iestāžu (55% - 2000./2001. mācību gadā) un bija pieejams vidēji viens dators uz 26 audzēkņiem. Datoru-audzēkņu attiecība PI iestādēs bija 1:19. Ir paredzēts, ka attiecība sasniegs 1:10, turpinoties skolu datorizācijai, kā arī skolotāju izglītošanai (Nacionālais nodarbinātības plāns (NNP) 2002.).
- Lai sasniegtu Lisabonā 2000.gadā nospraustos mērķus un eEurope+ tika 2002.gadā izveidota programma e-Latvija.⁴³

⁴² Finanšu ministrija. Latvijas attīstības plāns, 2003.gada decembris.

⁴³ Finanšu ministrija. Latvijas attīstības plāns, 2003.gada decembris

c) Sistēmas struktūra un organizācija

Pēdējā desmitgadē vairākas izmaiņas ir veiktas izglītības struktūrā un izglītības programmās visos izglītības līmeņos. Profesionālās izglītības modernizāciju pamatā virzīja ES PHARE un divpusējas palīdzības programmas.

- Profesionālās izglītības sistēma Latvijā galvenokārt ir balstīta skolu sistēmā ar diezgan lielu praktiskās apmācības daļu, mācekļu sistēma eksistē tikai amatniecības sektorā. Profesionālās izglītības iestādēs mācās maz audzēkņu salīdzinot ar citām ES valstīm. Latvijā tikai 1/3 pamatskolas beidzēju turpina izglītību profesionālās izglītības iestādēs, bet 2/3 turpina izglītību vispārējās izglītības iestādēs.
- Profesionālās izglītības sistēma Latvijā tiek diezgan stingri reglamentēta – licencēšana, akreditēšana, izglītības standarti, profesiju standarti – tas dažos gadījumos var būt traucējoši ātri un brīvi pielāgoties darba tirgus prasībām.
- Profesionālās izglītības iestādes Latvijā galvenokārt ir valsts dibinātas (atšķirībā no vispārīzglītojošām skolā, kas vairumā ir pašvaldību dibinātas). Tās joprojām ir pakļautas dažādām ministrijām. 2003.gadā Ministru kabinets nolēma, ka Zemkopības ministrijas un Veselības ministrijas pakļautībā esošās profesionālās izglītības iestādes kopš 2004.jūlija tiks nodotas Izglītības ministrijas pakļautībā, tādējādi novēršot profesionālās izglītības iestāžu pārvaldes un politikas sadrumstalotību.
- Profesionālās izglītības programmas tiek piedāvātas trīs līmeņos – pamata, vidējā un augstākajā. Tiek piedāvātas profesionālās pamatizglītības (ISCED 2C), arodizglītības (ISCED 3C), profesionālās vidējās izglītības (ISCED 3A), pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības (ISCED 5B) un otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības (ISCED 5A) programmas. Valsts standartus Ministru kabinets ir pieņēmis visiem programmu veidiem, izņemot profesionālo pamatizglītību.
- Profesionālās ievirzes programmas ir jauns profesionālās izglītības programmu veids (aizstāj interešu izglītības programmas), ko ieviesa 2001.gada grozījumi Profesionālās izglītības likumā. Tās realizē vispārīzglītojošās skolas, sporta un mākslas skolas.
- Profesionālās pamatizglītības un arodizglītības programmās uzņem arī audzēkņus, kuriem nav pabeigta pamatizglītība. Mācību laikā viņiem jānodrošina iespēja iegūt arī pamatizglītību. Tas pastiprina profesionālās izglītības negatīvo tēlu, ka tur tiek uzņemti tikai vājākie pamatskolas absolventi.
- Diploms par vidējo profesionālo izglītību dod tiesības iestāties augstskolā, bet atestāts par arodizglītību nedod.
- Jaunākās profesionālās izglītības programmas – pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība – tika ieviestas 1999. gadā. Kopš 2001. pirmā līmeņa profesionālās

augstākās izglītības programmas tiek akreditētas kā augstākās izglītības programmas. Pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programmas piedāvā augstskolas. Koledžu akreditācija pēc augstskolu noteikumiem sākas 2002. g.. 2002./2003. mācību gadā 11 koledžas (6 valsts, 5 privātās) piedāvāja akreditētas pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programmas. Tā pati kredītpunktu sistēma, kāda pastāv akadēmiskajās augstākās izglītības programmās, tiek izmantota pirmā līmeņa profesionālajās augstākās izglītības programmās. Ir diezgan vienkārši turpināt studijas otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programmās.

- Horizontālā mobilitāte starp profesionālo un vispārizglītojošo izglītību nav visai populāra. Vispārizglītojošo vidusskolu absolventi var pabeigt arodizglītības vai profesionālās vidējās izglītības programmas īsākā laika posmā (1-2 gados) nekā pamatskolas absolventi (3-4 gados). PI iestādes un vakarskolas piedāvā īpašas programmas arodizglītības programmu beidzējiem, kas vēlas iegūt vispārējo vidējo izglītību.

d) Nodrošinājums

- Lai nodrošinātu sadarbību valsts līmenī, 2000. g. dibināja Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadomi. Šī apakšpadome ir daļa no Nacionālās trīspusējās sadarbības padomes, to izveidoja ar nolūku veicināt valdības, darba devēju un darba ņēmēju organizāciju sadarbību valsts profesionālās izglītības, cilvēkresursu attīstības un nodarbinātības politikas un stratēģijas plānošanā un ieviešanā. Apakšpadome ļoti aktīvi strādā, un neviens nozīmīgs lēmums par profesionālo izglītību netiek pieņemts bez apspriešanas padomē. Tiek plānots dibināt reģionālās apakšpadomes, 2003. tika dibināta apakšpadome Rēzeknē.
- 2000. g. aprīlī MK apstiprināja Profesionālās izglītības sadarbības padomes statūtus. Šajā padomē darbojas ne tikai sociālie partneri, bet arī profesionālās izglītības iestāžu pārstāvji.
- Sociālais dialogs valsts mērogā darbojas labi. Visi nozarei svarīgie jautājumi tiek apspriesti Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadomē. Profesijas standartus apstiprina apakšpadome. Tā arī organizē darba devēju piedalīšanos kvalifikācijas eksāmenos. Sociālais dialogs skolu līmenī ir krietni jāuzlabo. Šobrīd tas galvenokārt ir atkarīgs no skolas vadības aktivitātēm.
- Mācekļu apmācības sistēma Latvijā ir diezgan vāja. Tā darbojas galvenokārt amatniecības jomā, tradicionālās amatnieku profesijās. 2002.gadā Latvijas Amatniecības kamera izdeva 32 meistara diplomus un 243 zeļļa diplomus (1996.gadā 270 un 679), tas ir apmēram 2% no profesionālās izglītības iestāžu absolventu skaita. Latvijas Amatniecības kamerai ir tiesības piešķirt amatnieka kvalifikāciju 159 profesijās.

e) SPI atbilstība darba tirgus un indivīda vajadzībām

- Profesionālās izglītības sistēmai Latvijā līdzīgi kā dažās citās kandidātvalstīs ir visai negatīvs tēls. Iemesli tam ir vairāki, arī sabiedrībā pastāvošie stereotipi, piemēram, uzskats, ka profesionālās izglītības sistēmā iesaistās tie, kas nekur citur nav spējīgi mācīties, kvalificēto strādnieku zemais statuss sabiedrībā, programmu neatbilstība darba tirgus prasībām, sabiedrības koncentrēšanās uz vispārējo un augstāko izglītību. Pārsteidzoši, bet privāto profesionālās izglītības iestāžu (mazāk par 10% no visām) prestižs arī nav visai augsts.
- Darba devēju uzskats ir, ka profesionālās izglītības iestādes ir visai tālu no darba tirgus prasībām un ka tas ir valsts un nevis darba devēju uzdevums labot esošo situāciju. Profesionālās izglītības programmu dažādība arī reizēm liekas mulsinoša darba devējiem.
- Aptaujas rāda, ka nozīmīga daļa profesionālās izglītības iestāžu absolventu netiek efektīvi nodarbināti. Gandrīz puse no profesionālās izglītības iestāžu absolventiem (42%) strādāja citā profesijā nekā apgūtā, 28% bija bez darba, 30% strādāja tajā profesijā, ko bija apguvuši, rāda 2000. gada aptaujas dati.⁴⁴
- Audzēkņu skaits pa nozarēm ir saglabājies stabils laikā no 1997./98.m.g. līdz 2002./03.m.g. Joprojām populārākās nozares ir inženierzinātnes un pakalpojumi. Audzēkņu skaits lauksaimniecības programmās ir strauji samazinājies.
- 2002. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts veica pētījumu: "Profesionālās izglītības programmu piedāvājuma un darba tirgus pieprasījuma analīze", lai noteiktu nepieciešamo valsts budžeta apmaksāto mācību vietu skaitu saskaņā ar valsts ekonomiskās attīstības prioritātēm. Pētījums noteica vajadzību pēc konkrētiem speciālistiem prioritāros ekonomikas sektoros, analizēja PI iestāžu piedāvātās programmas salīdzinājumā ar nepieciešamajām profesijām un nosauca konkrētus faktorus, kas traucē apmierināt darba tirgus vajadzības.
- Saskaņā ar Profesionālās izglītības likumu, profesiju standarti nosaka vispārējās un konkrētās prasības, kas ir jāievēro, lai iegūtu konkrētu profesionālo kvalifikāciju. Profesiju standartu izstrādi un reģistrāciju regulē 2002. g. 26. marta MK noteikumi Nr. 131 : "Profesiju standartu izstrādes kārtība". Šī kārtība paredz, ka profesionālās asociācijas ir atbildīgas par standartu ekspertīzi un ka Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadome ir atbildīga par standartu apstiprināšanu. Līdz 2003. g. beigām bija reģistrēti 229 profesiju standarti⁴⁵.
- Lai arī Profesionālās izglītības un nodarbinātības trīspusējās sadarbības apakšpadomei ir ļoti liela loma profesiju standartu izstrādē un apstiprināšanā, darba

⁴⁴ Profesionālās izglītības modernizācija Latvijā 2001.g. – Rīga: Latvijas Nacionālā observatorija, 2002.

⁴⁵ Profesiju standartu reģistrs atrodas IZM Profesionālās izglītības centra interneta lapā – <http://www.izmpic.gov.lv>

devēju ieguldījums standartu izstrādā un aktualizēšanā atšķiras pa sektoriem un varētu tikt uzlabots.

- Kopš 1999.gada ir ieviesta profesionālās izglītības programmu licencēšanas un akreditēšanas sistēma, lai nodrošinātu izglītības kvalitāti. Programmām ir jāatbilst valsts izglītības standartam. Tie ir izstrādāti visām profesionālās izglītības programmām, izņemot, profesionālo pamatizglītību.
- Lai varētu realizēt programmu ir nepieciešams IZM saņemt licenci. Priekšmetu programmas izstrādā skolotāji un apstiprina direktors. Mācību programmu izstrādi ir nepieciešams uzlabot un attīstīt.
- Tikai akreditētas skolas drīkst saņemt valsts finansējumu un piedalīties konkursā bezdarbnieku apmācībai. Tikai par akreditētu programmu beigšanu drīkst izsniegt valsts atzītus profesionālo izglītību un kvalifikāciju apliecinājošus dokumentus. Izglītības programmu un iestāžu akreditācijas procesu regulē 23.04.2002 MK noteikumi Nr. 170 "Vispārējās un profesionālās izglītības programmu, iestāžu un eksaminācijas centru akreditācijas kārtība". Tie nosaka iestādes, kas atbild par akreditāciju. 2002. gadā 141 sākotnējās profesionālās izglītības programma un 123 profesionālās tālākizglītības programmas tika akreditētas.
- 2001. g. 1. septembrī stājās spēkā MK noteikumi Nr. 383 (2000.) "Noteikumi par profesionālajām kvalifikācijām, kuras iegūstot kārtojami centralizētie profesionālās kvalifikācijas eksāmeni". Šie noteikumi apstiprina sarakstu ar otrā un trešā līmeņa kvalifikācijām, kuras tiek piešķirtas pēc centralizētu kvalifikācijas eksāmenu nokārtošanas. Personām, kuras beidz profesionālās tālākizglītības programmas arī ir jākārt centralizētie eksāmeni. Par centralizēto eksāmenu saturu, vērtēšanas kritēriju izstrādi un eksāmena norisi atbildīgās iestādes tiek nosauktas Izglītības un zinātnes ministrijas instrukcijā 2001. g. 10. oktobra Nr. 11 "Centralizēto eksāmenu kārtība". 2001./2002. mācību gadā 9 mācību un eksaminācijas centros varēja kārtot centralizētos eksāmenus 23 dažādās profesijās. Kvalifikācijas eksāmenus mācību un eksaminācijas centros kārtoja 3816 audzēkņi, no tiem 2913, jeb 76%, ieguva kvalifikāciju. Izglītības un zinātnes ministrijas Profesionālās izglītības centrs izstrādāja eksāmenu saturu 32 profesijām. Citām profesijām eksāmenu saturu izstrādāja mācību iestādes.
- Labi attīstītā praktiskā apmācība (1-2 mēneši pirmajosursos, 5-6 mēneši pēdējosursos) ir uzskatāma par Latvijas profesionālās izglītības stipro vietu, kam vēl ir daudz iespēju pilnveidoties. To varētu panākt uzlabojot prakses vadītāju sistēmu un sadarbību starp skolu un uzņēmumu, piedāvājot tiem kādus papildu stimulus.
- Profesionālās orientācijas sistēma nav visai labi attīstīta sākotnējā profesionālajā izglītībā. Studiju padomdevēji ir pieejami tikai augstskolās, kur iespējas pāriet no vienas studiju programmas uz otru ir lielākas, jo augstskolās pastāv kredītpunktu sistēma, kas palīdz novērtēt mācību apjomu.

- Laika posmā no 2000. g. 1. septembra līdz 2001. g. 1. septembrim 14% no audzēkņiem, kas mācījās profesionālās izglītības iestādēs, tika atskaitīti. Visbiežāk sastopamais atskaitīšanas iemesls bija nesekmība, jo audzēkņu zināšanu līmenis, iestājoties profesionālās izglītības iestādē, ir bijis ļoti zems. Tas norāda, ka papildu finansējums ir jānodrošina, lai profesionālās izglītības iestādes varētu organizēt pedagoģiskās korekcijas klases audzēkņiem noteiktos mācību priekšmetos.
- Profesionālās pamatizglītības programmas (ISCED 2C līmenis) paredzētas tiem, kas ir pametuši formālās izglītības sistēmu pirms pamatskolas beigšanas. Audzēkņus var uzņemt profesionālās pamatizglītības programmās bez iepriekšējās izglītības ierobežojumiem, bet ne pirms 15 gadu vecuma sasniegšanas. Profesionālās pamatizglītības programmas ilgst 1-2 gadus. 2001./2002. mācību gadā 1,7% (850) no profesionālās izglītības iestāžu audzēkņiem mācījās šādās programmās.
- Etniskajām minoritātēm ir tiesības iegūt izglītību savā valodā. Profesionālo izglītību Latvijā iespējams iegūt gan latviešu, gan krievu valodā (17% no visiem profesionālās izglītības iestāžu audzēkņiem mācījās krieviski 2002.gadā (19% - 2001.gadā, bet 53% no visiem privāto SPI iestāžu audzēkņiem). Iepriekš tika plānots, ka no 2004.gada 1.septembra pirmajosursos mācības notiks tikai valsts valodā, bet 2003.gada maijā MK pieņēma lēmumu, ka mazākumtautību skolās 60% priekšmetu jāapgūst valsts valodā un 40% minoritātes valodā.
- Tradicionāli izglītības sistēmā ir dominējušas sievietes (vairāk iesaistās augstākajā izglītībā, mazāk tiek atskaitītas, sasniedz augstākas sekmes). Arī skolotājas pārsvarā ir sievietes. Profesionālā izglītība piesaista vīriešus (56% no audzēkņiem) pārsvarā tāpēc, ka piedāvā daudz stereotipiski vīriešiem domātu programmu. Pašlaik ne praksē, ne politikas līmenī nav izstrādāti priekšlikumi, kā cīnīties ar dzimumu stereotipiem izglītībā.
- Izglītības pakalpojumi nav vienlīdzīgā apjomā pieejami bērniem ar īpašām vajadzībām un no nelabvēlīgām ģimenēm. Augstākajā izglītībā studiju kreditēšanas sistēma tiek pilnveidota, tomēr bērniem no sociālā riska ģimenēm ir ierobežota piekļuve šiem kredītiem.⁴⁶ Valsts atbalsts ģimenēm ar bērniem nav pietiekošs, mācību grāmatas un skolas piederumi ir grūti iegādāties ģimenēm ar zemiem ienākumiem. Bērni no nabadzīgām ģimenēm galvenokārt apmeklē profesionālās izglītības iestādes, kas atrodas tuvu ģimenes dzīves vietai.

4. Tālākā profesionālā izglītība (TPI)

TPI attīstība notiek lēnāk nekā reformu process sākotnējā profesionālajā izglītībā, jo šai jomā ir trūkusi mērķtiecīga valsts politika. OECD rekomendēja izstrādāt tālākās izglītības koncepciju, kurā būtu ietverti visi izglītības veidi.⁴⁷ *Kopējais nodarbinātības*

⁴⁶ Kopējais iekļaušanas memorands Latvija – LM, EK, 2003.gada decembris

⁴⁷ OECD, Reviews of National Policies for Education. Latvia, Paris, 2001.

politikas izvērtējums uzsver nepieciešamību izstrādāt mūžizglītības koncepciju. Mūžizglītības idejas kļūst arvien aktuālākas, problēmas var sagādāt vispārēju mūžizglītības politikas nostādņu ieviešana dzīvē.

a) Politika un likumdošanas bāze

- TPI un mūžizglītībai Izglītības attīstības koncepcijā 2002.-2005.gadam atvēlēta tikai neliela daļa, galvenokārt uzverot nodarbināmību. Atsevišķa mūžizglītības vai tālākizglītības stratēģija nav izstrādāta un netiek plānots tādu izstrādāt. Galvenais mērķis ir uzlabot pieaugušo izglītības iespējas caur profesionāli orientētu mūžizglītību, piemēram, uzlabojot sociālo partneru iesaisti izglītībā, veicinot profesionālās izglītības un augstākās izglītības iestāžu iesaistīšanos profesionālajā tālākizglītībā.⁴⁸
- Latvijas Attīstības plānā 2004.-2006.gadam tiek uzsvērta mūžizglītības tīkla un kapacitātes palielināšanas nepieciešamība. Tiek sagaidīts, kas TPI attīstībā varēs izmantot ES Strukturālos fondus.
- Profesionālās pilnveides un profesionālās tālākizglītības programmas regulē Profesionālās izglītības likums, bet pieaugušo izglītības programmas regulē Izglītības likums. 2001. g. Izglītības likums tika papildināts ar pantu par pieaugušo neformālo izglītību, kas skaidro pieaugušo neformālās izglītības jēdzienu, apraksta tās ieviešanu, licencēšanu un likumīgus finansējuma avotus.
- Nepieciešamība pieņemt atsevišķu likumu par pieaugušo izglītību tiek dažādi vērtēta pat IZM, to darīt tuvākajā laikā nav plānots. Latvijā nav arī likuma, kas noteiktu darba devēju pienākumus savu darbinieku izglītošanā.
- IZM trūkst saskaņotas rīcības pieaugušo izglītības attīstībā. Profesionālās izglītības un tālākizglītības departaments (kopā 13 darbinieki, no kuriem trīs nodarbojas ar tālākizglītību) atbild par profesionālās pilnveides un profesionālās tālākizglītības programmu izstrādi, tomēr nav vispārējas atbildības par pieaugušo izglītības attīstību IZM.
- Mūžizglītības nacionālā koordinators funkcijas pēc 2001.gada Eiropas Komisijas organizētā konsultāciju procesa nav pilnībā nodrošinātas.

b) Struktūra un organizācija

- Latvijā mūžizglītība bieži vien tiek saprasta kā pieaugušo izglītība. Tā kā profesionālās pilnveides un profesionālās tālākizglītības programmas netiek klasificētas LR Izglītības klasifikācijā, tās tiek uzskatītas par pieaugušo izglītību arī statistikas nolūkos.

⁴⁸ Izglītības attīstības koncepcija 2002.- 2005.gadam – Saeima, 2002.septembris

- Šobrīd nav pieejama statistika par piedāvātajām tālākizglītības programmām un tās finansējumu, piemēram, par profesionālās tālākizglītības, profesionālās pilnveides un citu pieaugušo izglītības programmu dalībnieku skaitu, par to, kāda līmeņa un kurās profesijās piešķirtas kvalifikācijas pēc profesionālās tālākizglītības programmu absolvēšanas. Tiek gan plānots, ka drīzumā šādi dati būs pieejami.
- Pieaugušo un tālākizglītības piedāvātāji ir visos Latvijas rajonos. Pieaugušo izglītības programmas 2002.gadā piedāvāja 352 izglītības iestādes (390 – 2000.g.; 367 – 2001.g.) un tas ir nedaudz mazāk kā Igaunijā (444 – 2001.g.). 171 izglītības iestāde ir reģistrēta Latvijas izglītības iestāžu reģistrā kā pieaugušo izglītības iestāde, lielākā daļa no tām ir privātās izglītības iestādes. Līdzdalība pieaugušo apmācībā ir strauji pieaugusi, no nedaudz vairāk par 100000 dalībnieku 1996. g., līdz 210741 - 2002.gadā.
- Latvijas Pieaugušo izglītības asociācija (LPIA) ir nevalstiska pieaugušo izglītības piedāvātāju jumta organizācija, kas dibināta 1993. g. decembrī. LPIA dibināta ar IZM un Vācijas Pieaugušo izglītības asociācijas Starptautiskās sadarbības institūta atbalstu. LPIA mērķi ir veicināt pieaugušo izglītības sistēmas attīstību Latvijā un piedalīties mūžizglītības politikas izstrādāšanā, sekmēt pilsoniskas, demokrātiskas un atvērtas sabiedrības veidošanos Latvijā. LPIA biedri (2003. g. aprīlī) ir 75 juridiskas personas, to starpā rajonu pieaugušo izglītības centri, tautas augstskolas, nevalstiskas organizācijas, mācību centri, universitātes, profesionālās izglītības iestādes un vakarskolas.
- Valsts finansējums pieaugušo izglītībai (ieskaitot finansējumu ierēdņu apmācībai un bezdarbnieku pārkvalifikācijai) ir samazinājies par 15% laikā starp 1999./2000. un 2000./2001.mācību gadu. Samazinājumu nevarēja kompensēt arī pašvaldību pieaugušais finansējums. Dažas pašvaldības atvēl noteiktu procentu no budžeta pieaugušo izglītošanai.
- Dalībnieku maksa veido nopietnu pieaugušo finansējuma daļu un pierāda, ka ir pieprasījums pēc šīs izglītības. Izdevumi 150 LVL apmērā gadā par izglītību tiek uzskatīti par attaisnojamiem izdevumiem. Iedzīvotāji var saņemt ienākuma nodokļa atmaksu par attaisnotiem izdevumiem, ja viņi strādājuši un maksājuši iedzīvotāju ienākuma nodokli.
- Darba likums nosaka, ka personas, kas vienlaikus strādā un mācās, var saņemt mācību atvaļinājumu, kas ir vai nu apmaksāts vai neapmaksāts saskaņā ar darba līgumu. Bet eksāmenu kārtošanai un diplomdarba rakstīšanai tiek piešķirts apmaksāts atvaļinājums ne mazāk par 20 darba dienām.
- Latvijas nodokļu sistēma nestimulē darba devēju vēlmes ieguldīt savu darbinieku apmācībā. Apmēram tikai 4% uzņēmumu ir apmācības budžets. Profesionālā apmācība ir pieejama, galvenokārt, tikai lielos un ekonomiski stabilos uzņēmumos.

- Pasaules bankas eksperti uzskata, ka būtu jāatsakās no ienākuma nodokļa atvieglojumiem par darbinieku izglītošanu (jo tas atbalsta lielos uzņēmumos un ir maz efektīvi) un tā vietā būtu jāievieš konkrētas valsts finansu programmas, kas atbalstītu apmācību uzņēmumos, jo īpaši mazos.

c) TPI atbilstība darba tirgus prasībām un indivīda vajadzībām

- Gan ārvalstu, gan Latvijas ekspertu vērtējumā pieprasījums pēc apmācības un profesionāliem darbiniekiem Latvijā pieaug, tai pat laikā TPI atbilstība darba tirgus prasībām un indivīda vajadzīgām ir jāuzlabo.
- Latvijā nav normatīvo aktu vai politikas dokumentu, kas ļautu novērtēt neformālās izglītības, pašmācības vai darba pieredzes laikā iegūtas prasmes.
- Populārākās no pieaugušo izglītības programmām ir sociālo zinātņu, humanitāro zinātņu un veselības aprūpes programmas. Samērā maz dalībnieku ir inženierzinātņu (4%) un datorzinātņu (7%) programmās. Skolotāju tālākizglītības programmas apmeklēja 10% no visiem pieaugušo izglītībā iesaistītajiem. Nav pieejami dati, kas liecinātu kāds ir dalībnieku skaits programmās, kas piešķir valsts atzītas profesionālās kvalifikācijas.
- SPI iestādes nav īpaši plaši iesaistītas tālākizglītībā. OECD ekspertu ieteikums 2001. gadā bija *sistemātiski izmantot esošo skolu infrastruktūru profesionālās tālākizglītības vajadzībām, nevis izveidot paralēlu infrastruktūru*.⁴⁹
- Lielu daļu no tālākizglītības kursiem, ko piedāvā uzņēmumos ir saistīti ar obligāto apmācību (instruēšanu) par darba drošības jautājumiem, bet tie nav saistīti ar jaunu tehnoloģiju apguvi un darba produktivitātes palielināšanu.
- Saskaņā ar Darbinieku profesionālās apmācības apsekojumu, ko CSP veica 1999. g., tikai 53% no Latvijas uzņēmumiem piedāvāja darbiniekiem profesionālo apmācību. Tikai 12,4% no visiem strādājošiem piedalījās darbinieku profesionālās apmācībasursos 1999. g..⁵⁰
- Grozījumi (05.07.2001.) Profesionālās izglītības likumā nosaka, ka profesionālās tālākizglītības programmai jāietver ne mazāk kā 30% no attiecīgās izglītības programmas valsts izglītības standartā noteiktā obligātā profesionālā satura apjoma. Šādi tiek definētas attiecības starp sākotnējās profesionālās izglītības programmām un profesionālās tālākizglītības programmām.

⁴⁹ Valsts izglītības politikas analīze - Latvija – Parīze: Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD), 2001., 120. lpp.

⁵⁰ Darbinieku profesionālā apmācība Latvijā 1999.gadā – Rīga: CSP, 2002.

- Pastāv paradokss ka, personas, kam jau ir augsta kvalifikācija, mēdz biežāk piedalīties tālākā izglītībā, tāpēc ir nepieciešams palielināt izglītības pieejamību bezdarbniekiem, maznodrošinātajiem, zemu kvalificētiem strādniekiem, nelatviešiem un citām sociālā riska grupām.
- Lai uzlabotu TPI un pieaugušo izglītību, nepieciešams palielināt sadarbību starp politikas veidotājiem un sociālajiem partneriem, uzlabot šim jomām paredzētos pasākumus, attīstīt pieaugušo izglītotāju apmācību.

5. Valsts un privātie nodarbinātības dienesti

Galvenā iestāde, kas īsteno darba tirgus politiku un bezdarbnieku programmas, ir Nodarbinātības valsts dienests (NVD), ko izveidoja 1992. NVD reorganizēja 1999. par valsts bezpeļņas akciju sabiedrību Labklājības ministrijas pārziņā. Saskaņā ar Valsts aģentūru likumu un MK rīkojumu Nodarbinātības valsts dienests 2003.gada rudenī tika reorganizēts par valsts aģentūru “Nodarbinātības valsts aģentūra” (NVA). Šis jaunais statuss ir atbilstošāks NVD funkcijām, jo tā ir valsts iestāde, kas nodrošina pakalpojumus sabiedrībai ar valsts budžeta finansējumu, bet tā nav peļņu nesošs uzņēmums.

a) Juridiskā bāze un politika

- Labklājības ministrija un tās Darba departaments atbild par darba tirgus politiku, aktīvajiem un pasīvajiem nodarbinātības pasākumiem, arī par NVA finansējumu. Par nacionālo nodarbinātības plānu izstrādā atbildīgā ir Ekonomikas ministrija.
- Likums “Par nodarbinātību” tika pieņemts Saeimā 1991. g. 23. decembrī. Šis likums nosaka, ka NVD īsteno valsts nodarbinātības politiku. Pirmo reizi tika noteikts bezdarbnieka statuss, tiesības un pienākumi. Saeima 2002. g. 9. maijā pieņēma likumu “Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums” (šis likums stājās spēkā 2002. jūlijā), kas aizvietoja 1991. g. likumu “Par nodarbinātību”. Termins “darba meklētājs” pirmo reizi parādās šajā likumā. Tātad tiek palielināts to personu skaits, kam ir tiesības piedalīties konkurētspējas paaugstināšanas pasākumos, saņemt informāciju par brīvajām darba vietām, saņemt profesionālo orientāciju un konsultēšanu.
- Likums “Par apdrošināšanu bezdarba gadījumos” tika pieņemts 1999. g. 25. novembrī. Šis likums nosaka, ka bezdarbnieku apdrošināšanas pakalpojumus finansē valsts sociālās apdrošināšanas speciālais budžets. Likums paredz, ka no 2002. g. 1. janvāra Nodarbinātības speciālā budžeta līdzekļi tiek izmantoti aktīvo darba tirgus pasākumu finansēšanai, bet ne vairāk kā 10% apmērā no gada kopējā Nodarbinātības budžeta.
- Lai izvairītos no negodīgām firmām, kas vēlētos nelegālo biznesu slēpt aiz darbā iekārtošanas firmas aizsega, valdība ir izveidojusi stingrākus noteikumus tiem, kas vēlas šādus pakalpojumus piedāvāt. No 2003. g. 29. janvāra ir stājušies spēkā MK noteikumi Nr. 26 (2003.) “Par kārtību, kādā licencējamās un uzraugamās juridiskās

personas, kas piedāvā darba meklēšanas pakalpojumus par maksu”. Tagad privātajiem nodarbinātības dienestiem ir vajadzīga NVA licence. Licence ir jāpagarina katru gadu. Tai pat laikā nav izstrādāti pasākumi, kas veicinātu privāto nodarbinātības dienestu attīstību.

b) Struktūra un organizācija

- 2004.gada sākumā NVA bija 28 filiāles un 33 sektori. NVA vada direktors, kuru apstiprina amatā Labklājības ministrs. Nodarbinātības valsts dienesta reorganizācija par Nodarbinātības valsts aģentūru mainīja organizācijas juridisko statusu, bet tā neietekmēja tās galvenās funkcijas un iekšējo struktūru.
- NVA tiek finansēta no valsts pamatbudžeta. PKIC tiek finansēts no speciālā valsts budžeta⁵¹. 2003.gadā bija diskusijas par to, vai nebūtu lietderīgi abas iestādes apvienot. 2003.gadā NVA tika nominēta kā otrā līmeņa starpniekinstitūcija Eiropas sociālā fonda līdzekļu apguvei.
- NVA atbild par valsts nodarbinātības politikas ieviešanu, tas nodarbojas tikai ar aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem. NVA reģistrē bezdarbniekus un darba meklētājus, palīdz viņiem iekļauties darba tirgū, reģistrē brīvās darba vietas, analizē tendences darba tirgū. Tas ietver šādus pasākumus – bezdarbnieku apmācība un pārkvalifikācija, pasākumi konkurētspējas paaugstināšanai (iepriekš darba meklētāju klubi), pasākumi konkrētām mērķgrupām (jauniešiem, ilgstošiem bezdarbniekiem, invalīdiem, personām pēc maternitātes atvaļinājuma, pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem u.c.)
- Ir jāuzsver, ka tradicionāli NVA ir vairāk orientēta uz personām, kas ir izkritušas no darba tirgus, un tā nenodarbojas ar profilaktiskajiem pasākumiem (tas ir nepalīdzēja iedzīvotājiem nenonākt bezdarbnieka statusā). Jaunais “Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums” paplašina to iedzīvotāju loku, kuriem ir tiesības saņemt NVA pakalpojumus, tas liks filiālēm pielāgoties arī citām klientu grupām un vairāk pievērsties profilaktiskajam darbam.
- Privātie nodarbinātības dienesti (darbā iekārtošanas firmas) strādā tikai noteiktā darba tirgus segmentā, to skaits kopš kvalitātes kontroles palielināšanās ir samazinājies.

c) Resursi

Cilvēkresursi

- Latvijā NVD 2002. beigās bija kopumā 554 darbinieki. No tiem, 55 strādāja centrālajā birojā. Pārējie darbinieki strādāja 28 rajonu filiāļu un 34 sektoru tīklā. Aptuveni 420 darbinieku nonāk tiešā saskarē ar klientiem.
- Saskaņā ar datiem par reģistrēto bezdarbnieku skaitu attiecība starp aģentūras darbinieku skaitu un bezdarbnieku skaitu ir aptuveni nemainīga laikā no 1997. līdz 2002.gadam, apmēram 1:160 – 1:170 (vai 1 : 210, ja skaita tikai filiāļu darbiniekus).

⁵¹ Par bezdarba pabalstiem atbildīgā institūcija ir Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra

Lai arī šāda attiecība ir ievērojami sliktāka nekā vidēji ES (1:50 – 1:100), tā ir daudz labāka nekā Polijā (1:190) un Igaunijā (1:260) un vēl jāņem vērā, ka šajās valstīs nodarbinātības dienesti nodarbojas arī ar bezdarbnieku pabalstu izmaksāšanu.

12.tabula Attiecība starp NVD darbiniekiem un reģistrētajiem bezdarbniekiem (1993-2002).

Gads	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
NVD darbinieku skaits	674	601	601	601	547	547	554	553	554	558
Reģistrētie bezdarbnieki	31284	76744	83946	90819	84934	111383	109497	93283	91642	89735
Attiecība	46	128	140	147	155	203	197	169	165	160

- Tas norāda, ka atsevišķu darbinieku noslodze reģionālajos birojos ir samērā augsta, salīdzinot ar starptautiskiem standartiem. Tas nenovēršami ierobežo NVA iespējas strādāt ar bezdarbniekiem individuāli. NVA darba efektivitāte var tikt palielināta arī vairāk izmantojot informācijas tehnoloģijas. Ir sagaidāms, ka NVA noslodze nākotnē tikai palielināsies, jo palielinās NVA klientu loks un funkcijas un būs nepieciešama arvien vairāk orientēties uz katru klientu individuāli.
- Tā kā NVA nenodarbojas ar pasīviem nodarbinātības pasākumiem, tad tai ir lielas iespējas pievērsties nodarbinātības dienestu pamatfunkcijām – nodarbinātības veicināšana, palīdzība cilvēkiem atgriezties darba tirgū. Arvien vairāk ieguldot individuālā darbā ar ilgtermiņa bezdarbniekiem vai citām riska grupām, NVA izjutīs nepieciešamību pieņemt darbā papildu konsultantus vai mainīt darbinieku struktūru.
- Fakts, ka NVA strādā 93% sievietes, ir saistīts ar zemajām algām (tikai 84% no vidējās valstī vai 74% no vidējās sabiedriskā sektorā 2001.gadā). Tomēr kadru mainība NVA ir diezgan zema (lauku rajonos kadri gandrīz nemaz nemainās, jo cilvēkiem nav iespēju atrast citu darbu). Vidēji viens darbinieks NVA ir nostrādājis 7 gadus (NVA pastāv tikai 12 gadus). Vidējais NVA darbinieku vecums 2002.gadā bija 44 gadi.
- NVA darbinieku izglītības līmenis ir paaugstinājies laikā no 2001.gada (36,5% ar augstāko izglītību) līdz 2003.gadam (42%). Lai arī NVD darbinieki nebija ierēdņi un viņiem augstākā izglītība nebija obligāta, iestādes kadru politika bija censties pieņemt darbā cilvēkus ar augstāko izglītību, kas reizēm bija ļoti grūti zemo algu dēļ.

13.tabula: NVD darbinieku izglītības līmenis %, 2001-2003.

	Janvāris 2001	Janvāris 2002	Janvāris 2003
Augstākā	36,5	38,5	42,0
Profesionālā vidējā	36,5	37,0	34,8
Vispārējā vidējā	27,0	24,5	23,2

- NVA darbinieku apmācība uzlabojas, 2002. g. 552 darbinieki (gandrīz visi) piedalījās kādos profesionālās kvalifikācijas celšanasursos, apmēram puse piedalījās vietējo filiāļu organizētā apmācībā, 4% mācījās ārzemēs. Arvien pieaug NVA darbinieku skaits, kas uzsāk mācības augstskolās (2000.gadā – 53; 2002.gadā – 103) un daļai tiek segta arī mācību maksa. Speciāla apmācība būs nepieciešama, lai varētu strādāt ar jaunajiem klientiem, ar ilgstošajiem bezdarbniekiem un vairāk izmantot individuālo pieeju.

Finanšu resursi

- No finanšu viedokļa darba tirgus politika Latvijā pamatā ir pasīva un kopējais finansējums gan aktīviem, gan pasīviem pasākumiem ir zems. Latvijā tas ir zemāks nekā visās ES valstīs, bet nedaudz augstāks nekā citās Baltijas valstīs (Igaunija – 0,24%, Lietuva – 0,35% no IKP)

14.tabula: Budžeta izdevumi darba tirgus pasākumiem (% no IKP) 2002.gadā⁵²

Valsts	Kopā	Aktīvie	Pasīvie	Nodarbinātības dienestu uzturēšana
Latvija	0,56	0,12	0,40	0,04
Slovēnija	1,08	0,36	0,60	0,12
Slovākija	0,96	0,31	0,49	0,16
Īrija	1,84	0,90	0,70	0,24
Somija	3,07	0,89	2,06	0,12

- Lai arī saskaņā ar jauno Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumu NVA klientu loks tiek paplašināts, tā finansējums netika palielināts. Finansējums aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem pat ir samazinājies no 0,25% no IKP 2000.gadā līdz 0,22% 2001.gadā un 0,16 2002.gadā. Visvairāk ir samazinājies finansējums bezdarbnieku apmācībai un pārkvalifikācijai - no 0,08% no IKP 2001. g. līdz 0,04% 2002.gadā.
- 2003. gadā apmēram 72% no kopējiem darba tirgum tērētajiem līdzekļiem tika izmantoti pasīvajiem pasākumiem (pabalstiem), 24% tika paredzēti aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem (ieskaitot NVD/NVA finansējumu), 3,3% - darba

⁵² Alison Kennedy, *Synthesis Report, Cross-country summary of needs in the fields of employment/human resource development*, European Training Foundation, Turin, 2003. Data for Lithuania, Slovenia and Ireland are from 2001, for Estonia from 2000.

aizsardzībai un darba tirgus likumdošanai un 0,7% profilaktiskajiem pasākumiem (profesionālajai orientācijai).

Infrastruktūra

- Viens no NVA trūkumiem ir zems moderno tehnoloģiju pielietojuma līmenis, it īpaši datorizācijas un iekšējā interneta tīkla trūkums, lai gan dažādi projekti NVD datorizācijai sākās jau 1993.gadā, reālu rezultātu vēl nav. 2003.gada sākumā informācijas tehnoloģiju izmantošana NVD darbā bija ļoti ierobežota, bezdarbnieku reģistrācija notika uz papīra kartiņām, kas vēlāk tika ievadītas datorā. Informācija par brīvajām darba vietām Rīgā nebija pieejama nebija pieejam citās filiālēs un otrādi, tādējādi netika veicināta darbaspēka mobilitāte.
- Valsts investīciju programma Nodarbinātības dienesta datorizācija 2002 – 2007 darbojas vienlaikus ar Dānijas divpusējās sadarbības programmu. Lai uzlabotu NVA infrastruktūru, tā ir pieteikusies uz PHARE programmas finansējumu 2002./2003. un 2004. Šīs palīdzības programmas Latvijā ienāk salīdzinoši vēlu un to rezultāti būs redzami tikai pēc Latvijas iestājas ES.
- Ieguldījums ir nepieciešams ne tikai datoru iegādei, bet arī telpām. 2002.gadā deviņu filiāļu un septiņu sektoru telpas neatbilst NVA sniegto pakalpojumu vajadzībām. Gandrīz neviens NVA birojs nav pielāgots invalīdu vajadzībām. Tas, protams, neuzlabo aģentūras tēlu sabiedrībā.

d) Pakalpojumu daudzveidība, pieejamība un kvalitāte

- Reģistrēto bezdarbnieku skaits un DSA reģistrēto darba meklētāju skaits krasi atšķiras. Tas nozīmē, ka ne visi no tiem, kam būtu vajadzīgi NVA pakalpojumi, tos saņem. Saskaņā ar DSA datiem, tikai 34% no darba meklētājiem 2002.gadā meklēja darbu ar NVA palīdzību. Vairums aptaujāja draugus un paziņas (75%), paši ievietoja vai lasīja sludinājumus presē (65%) un tieši kontaktējās ar darba devējiem (51%).

15. tabula: Darba meklētāju* daļījums pēc galvenajām darba meklēšanas metodēm

2001.	2002.	Metode
41,8	51,1%	pieteicās tieši darba devējiem
51,8	75,4%	izklaušināja draugus, radus, arodbiedrības u.c.
62,0	64,7%	pētīja, atbildēja uz, vai ievietoja sludinājumus avīzēs
1,4	0,5%	meklēja zemi, telpas, vai iekārtas uzņēmējdarbības uzsākšanai, vai pieteicās reģistrēt individuālo uzņēmumu licences vai aizdevuma iegūšanai
29,7	34,7%	sazinājās ar NVD, vai gaidīja no tā atbildi
6,2	1,4%	sazinājās ar privātu darbā iekārtošanas dienestu

*Viens darba meklētājs var būt izmantojis vairākas metodes. Procenti ir aprēķināti, dalot konkrētās metodes lietotāju skaitu ar visiem darba meklētājiem.

Avots: Darba spēka apsekojumi: galvenie rādītāji (2002. pirmajā pusē) – Rīga: CSP, 2002.
Sociālās tendences Latvijā. Analītisks pārskats. Rīga: CSP, 2003.

- NVA izvirzītais mērķis, ka pakalpojumu kvalitāte ir vienāda visās filiālēs un sektoros nav vēl sasniegts. PHARE 2002 programmas ietvaros ir paredzēts izstrādāt

NVA attīstības plānu, tas ietvers arī nepārtrauktu darbinieku apmācību prioritārajās jomās.

- Tā kā iepriekš NVA strādāja ar reģistrētajiem bezdarbniekiem, būs vajadzīgs laiks, lai NVA pielāgotos darbam ar jauno klientu grupu – darba meklētājiem.
- Lai arī bezdarbnieku skaits, kas piedalās aktīvajos nodarbinātības pasākumos, pieaug (41% - 2000.gadā, 57% - 2002.gadā), pieprasījums pēc tiem ir vēl augstāks. Nepietiekams ir bezdarbnieku profesionālās apmācības un pārkvalifikācijas nodrošinājums, tajā iesaistīto bezdarbnieku skaits ir samazinājies no 10 300 (11% no bezdarbniekiem) 2001.gadā līdz 4800 (5% no bezdarbniekiem) 2002.gadā. 2002.gadā 14% no reģistrētajiem bezdarbniekiem izteica vēlmi piedalīties bezdarbnieku apmācībā, taču tikai katram trešajam bija iespēja to darīt. Arī 2003.gadā finansējums bezdarbnieku apmācībai bija neliels un NVA meklēja sadarbības iespējas ar darba devējiem, lai iegūtu papildu finansējumu apmācībai.

16. tabula: Aktīvajos nodarbinātības pasākumos (ANP) iesaistīto bezdarbnieku skaits (1998.-2002.)

Gads	uz mācībām nosūtītie	algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos iekārtotie	konkurētspējas paaugstināšanas pasākumos iesaistītie	kopā ANP iesaistītie
1998.	16602	12358	7710	36670
1999.	9704	11404	15835	36943
2000.	10267	9993	17940	38200
2001.	10269	15218	24667	50154
2002.	4830	16809	29437	51076

Avots: LM Darba departaments

- Bezdarbnieku apmācībā iespējams apgūt profesionālās tālākizglītības programmas, kuras beidzot iegūst otrā vai trešā līmeņa profesionālo kvalifikāciju, kā arī profesionālās pilnveides programmas. Programmas ilgums ir no 320 līdz 1240 stundām. Lielākā daļa (64%) apmācībā iesaistīto bija ilgtermiņa bezdarbnieki. Vidējās apmācības izmaksas uz vienu bezdarbnieku samazinājās no 434LVL 2001.gadā līdz 278LVL 2002.gadā, jo palielinājās konkurence apmācības piedāvātāju starpā un tika samazināti transporta un uzturēšanās izdevumi. Pēc apmācības pabeigšanas darbā iekārtojās apmēram 66-80% bezdarbnieku.

17.tabula: Bezdarbnieku apmācībā iesaistīto bezdarbnieku skaits (2000.-2002.)

Gads	Bezdarbnieku skaits	Nosūtīti uz apmācību	% no bezdarbnieku skaita	Pabeidza apmācību	Atrada darbu
2000	93 283	10 267	11,0%	8 338	5 528
2001	91 642	10 269	11,2%	9 194	6 235
2002	89 735	4 830	5,4%	5 679	4 528

- Bezdarbnieku apmācības organizēšanas process ir diezgan centralizēts, sarežģīts un neveikls. Konkursi par iespējām veikt bezdarbnieku apmācību notiek 2 reizes gadā (izglītības iestāžu skaits, kas tajos piedalās katru gadu pieaug). Visi formālie

noteikumi ļoti pagarina atlasē procesu. Pāriet gandrīz gads no konkursa izsludināšanas līdz bezdarbnieka apmācības beigām. Tāda sistēma nevar apmierināt darba devējus, kas vēlētos saņemt jaunus darbiniekus iespējami ātrāk.

- 2002.- 2003.gadā notika strukturālas izmaiņas aktīvo nodarbinātības pasākumu finansēšanā. Arvien lielāks uzsvārs tiek likts uz algotajiem pagaidu sabiedriskajiem darbiem (APSD), kuru vidējais ilgums ir samērā īss – 3 mēneši. Ja finansējums 2001.gadā APSD (2,1 miljons LVL) bija apmēram puse no bezdarbnieku apmācības finansējuma, tad 2002., 2003.gadā finansējums APSD bija par trešdaļu lielāks nekā bezdarbnieku apmācībai.⁵³ Darba meklētāju klubu tika aizstāti ar konkurētspējas paaugstināšanas pasākumiem, kas ir lētākais aktīvās nodarbinātības pasākums. Lai arī dalībnieku skaits tajos laikā no 2000.gada līdz 2002.gadam ir pieaudzis par 65% (panākot arī kopējo pieaugumu aktīvos nodarbinātības pasākumos iesaistīto skaita pieaugumu), finansējums šim pasākumam nav pieaudzis.
- 2001., 2002.gadā tika ieviesti jauni nodarbinātības pasākumi īpašām mērķa grupām, piemēram, subsidētas darba vietas jauniešiem bezdarbniekiem, sociālie uzņēmumi ilgtermiņa un pirmspensijas bezdarbniekiem, subsidētas darba vietas invalīdiem bezdarbniekiem.⁵⁴ Taču šiem pasākumiem nebija speciāla finansējuma, tie tika finansēti no APSD budžeta (9% no APSD budžeta). Informācija par tik daudziem bezdarbniekiem tika sastādīti individuālie nodarbinātības plāni nav pieejama.
- Latvijas iedzīvotājiem ir tiesības saņemt profesionālās orientācijas pakalpojumus. Profesionālās karjeras izvēles centrs (dibināts 1987.gadā) piedāvā profesionālās orientācijas pakalpojumus (informāciju par izglītības iestādēm, karjeras iespējām, psihologa konsultācijas) skolēniem, studentiem, bezdarbniekiem, darba meklētājiem un vecākiem. 2001.gadā 20% no centra apmeklētājiem bija bezdarbnieki.
- NVA regulāri kontaktējas ar darba devējiem, taču sadarbību varētu arī uzlabot. Kopš 1994.gada NVA organizē darba devēju aptaujas par darba tirgus pieprasījumu un piedāvājumu, to rezultāti tiek izmantoti plānojot apmācību un citus nodarbinātības pasākumus. Darba devēju skaits, kas iesaistās šajās aptaujās arvien pieaug (3000 -1994.gadā, 6000 (12% no visiem darba devējiem)– 2002.gadā. Lai arī darba devējiem nav obligāti jāreģistrē brīvās darba vietas NVA, vidēji mēnesī tiek reģistrētas 4200 brīvās darba vietas.
- Privāto nodarbinātības dienestu (darbā iekārtošanas firmu) skaits samazinās (48 – 2000.g., 19 – 2001.g., 18 – 2002.g.), jo pastiprinās to darbības kontrole, piemēram, 2001.gadā no reģistra tika izslēgtas 30 firmas. Iepriekš, lai firma varētu nodarboties ar iedzīvotāju iekārtošanu darbā, bija nepieciešama reģistrēšanās NVD, bet kopš 2003.gada ir nepieciešams saņemt licenci, kas ir jāatjauno katru gadu.

⁵³ Ir jāatzīmē, ka APSD ir visneefektīvākais nodarbinātības pasākums, jo vairumā gadījumu tas nepaaugstina bezdarbnieku prasmes un iemaņas, bet drīzāk veicina degradāciju un tāpēc ir rūpīgi jāizvērtē to ietekme uz bezdarbnieku nodarbinātības iespējām nākotnē

⁵⁴ 2003.gadā tika plānots izveidot 100 subsidētas darba vietas invalīdiem